

«СОЛОДКІ» ДОБРОЧИНЦІ ТЕРЕЩЕНКИ

А. С. Сауляк, Н. Р. Темірова

Анотація. У статті на основі опрацювання сучасної наукової літератури із залученням архівних документів, мемуарів проаналізовано внесок представників родини Терещенків у розвиток благодійництва в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. Показано формування сімейного бізнесу, велику роль у якому відгравало цукрове виробництво. Підприємницький хист, працездатність, людяноцентризм А. Терещенка дали змогу сформувати й передати дітям компанію, прибутки від якої стали підґрунтям для реалізації суспільно орієнтованих проєктів. Відзначено перетворення доброчинності на спадкову справу, до якої долучилися й жінки цієї сім'ї. Із приходом більшовиків Терещенкам довелося полишити свою Батьківщину, але чимало об'єктів у Глухові та Києві і нині нагадують про благородство «солодких» доброчинців.

Ключові слова: благодійність, меценатство, підприємницька діяльність, родинна справа.

Доброчинність в українській традиції посідає значне місце, адже вищою мірою справедливості є готовність здатних до самоорганізації людей надавати допомогу тим, хто її потребує. Нагальності цей сюжет набуває сьогодні, у час складних випробовувань через російську агресію. Наразі велика кількість людей потребує підтримки. Знання історії доброчинності та врахування історичного досвіду її розгортання можуть стати у нагоді у процесі виконання соціально значущих проєктів. Серед найяскравіших представників підприємців в Україні на зламі XIX–XX ст. є родина Терещенків, для якої піклування про ближнього перетворилося на спадкову справу, через що науковий інтерес до неї тримається на високому рівні щонайменше протягом останніх трьох десятиліть.

Історія української доброчинності на зламі XIX–XX ст. вже має сучасну історіографію. В. Ковалинський, М. Слабошпицький, Ю. Хорунжий, Т. Ткаченко, О. Донік та інші дослідники простежили життєписи великих підприємців, охарактеризували їхню виробничу діяльність, приділили увагу доброчинній активності. Ці праці заклали підґрунтя актуальної традиції по-трактування життєдіяльності великих підприємців як громадян, що працювали на благо суспільства. Проте філантропія розкривається повною мірою у процесі розгляду внеску окремих діячів, тож ця розвідка має на меті визначити внесок представників родини Терещенків у розвиток доброчинності в Україні другої половини XIX – початку XX ст.

Свій родовід Терещенки ведуть із козаків Глухівщини. Винятково завдяки особистим здібностям і наполегливості у другій половині XIX ст. вони перетворилися на найзаможніших підприємців-аграріїв. Із часом погляд на заробіток коштів почав змінюватися, адже на порядок денний ринкова кон'юнктура висунула виробництво цукру. Саме тому почали відкриватися цукрові заводи, які вимагали кваліфікованих кадрів. До певного часу головою родини Артемії Терещенко керував бізнесом самостійно, проте у 1870 р. він відійшов від справ, доручивши їх своїм синам. Того самого року у березні А. Терещенка та його синів за особливі заслуги було зараховано до дворянського стану. У 1872 р. постало «Товариство цукрових і рафінадних заводів братів Терещенків», яке за короткий період перетворилося на найпотужнішим серед подібних у Російській імперії. Показово, що перша стаття статуту «Товариства...» зафіксувала надходження 80 % прибутку до Фонду Терещенків для реалізації доброчинних проєктів. Цей фонд надавав підтримку всім заходам, спрямованим на покращення суспільства, незалежно від матеріального статусу, національної чи релігійної ознаки [2, с. 57, 61].

Сучасникам Терещенки були відомі не тільки як власники маєтків у Волинській, Київській, Чернігівській, Катеринославській, Курській, Брянській, Орловській губерніях із численними гуральнями, цегельнями, свічкарями, не стільки як торгівці збіжжям, волами, спиртом, що їх вони постачали навіть за кордон, але й як доброчинці, піклувальники й фундатори, утримувачі лікарень, пологових будинків, нічних притулків для бідних, торговельних шкіл, училищ, церков – у Глухові та Києві.

Доброчинність було розпочато Терещенками у їхньому рідному Глухові. Насамперед це стосувалося піклування про робітників. Як згадає Михайло Терещенко, на родинних підприємствах приділялось багато уваги створенню прийнятних умов життя й праці. Кожна робітни-

ча родина мала окреме житло. Людей забезпечували найнеобхіднішим – водою, дровами, продуктами. Функціонували лікарня, аптека для робітників і мешканців навколишніх сіл [2, с. 48].

Родина Терещенків дбала не лише про розвиток власної справи, а важливого значення надавала освіті, хоча чинного законодавства про надання та пожертвування власних коштів у тодішній Російській імперії не існувало. Наприкінці XIX ст. у Глухові було відкрито трикласне міське училище, пансіон Глухівської чоловічої гімназії, ремісниче училище [3, с. 10]. Благодійники власним коштом відкривали заклади освіти, передусім при власних підприємствах. Учні отримували освіту безкоштовно, вчителі мали заробітну плату, інколи безкоштовно надавалися квартири. Терещенки забезпечували своїх працівників навчанням, офіційне працевлаштування відбувалося не одразу, спочатку встановлювався випробувальний термін, після чого укладався трудовий договір [1, с. 172].

У 1870-х рр. XIX ст. родина остаточно переїхала до Києва. Вже в 1876 р. М. Терещенко став старостою Миколаївської церкви при чоловічій гімназії. Тривалий час власного приміщення гімназія не мала, але завдяки Миколі Артемовичу у 1897 р. розпочалося спорудження приміщення [4]. У 1899 р. син М. Терещенка здійснив пожертвування на будівництво й утримування зразкового Київського міського училища з чоловічим і жіночим відділеннями та педагогічного музею при ньому. Інший син Олександр у 1903 р. подарував ділянку для будівництва училища на території київського Подолу, яке розпочало діяльність у 1907 р., перетворившись на один із найкращих навчальних закладів Києва [5].

Надзвичайно важливим освітянським проектом кінця XIX ст. стало започаткування Політехнічного інституту, до чого долучився О. Терещенко, виділивши найбільше коштів на його розвиток. Згодом він став членом Товариства допомоги нужденним студентам у цьому закладі. За сприяння його та дружини при інституті вдалося облаштувати їдальню та гуртожиток. У такий спосіб подружжя опікувалось тим, аби студенти мали можливість отримати гідну освіту без огляду на походження та матеріальний стан [6]. Микола Терещенко на добровільній справі лише у Києві пожертвував близько 700 тис. руб., зокрема на облаштування безкоштовної лікарні для різноробочих – 135 тис. руб. [7, с. 6].

Терещенки прислужилися у розвитку мистецтва. Зокрема на будівництво Міського музею в Києві місто збрало 300 тис. руб., із яких 108 тис. передали Михайло та Федір Терещенки. Згодом Микола Артемович ще 20 тис. руб. пожертвував на будівництво монументального входу до музею. На його замовлення було написано 30 портретів українських гетьманів. У день відкриття 30 грудня 1904 р. Терещенки передали колекцію слов'янських старожитностей, експонати з колекції Вікентія Хвойки, дев'ять творів Михайла Врубеля [8, с. 45].

Не залишалися осторонь доброчинності і жінки з родини Терещенків. Дружина Миколи Терещенка, Пелагія, співпрацювала з Київським товариством денних притулків для дітей робітників. Її доньки опікувалися дитячими садками, які здебільшого відвідували діти з незаможних шарів населення [9, с. 88]. Більшість жінок із родини Терещенків були членами «Жіночого благодійного товариства при Солом'янській Покровській церкві», заснованому в 1907 р. Найбільше фінансування товариство отримувало саме від цієї сім'ї. Нужденним жінкам надавалися одяг, гроші, допомога у працевлаштуванні.

Важливим напрямом доброчинності на зламі XIX–XX ст. виступала охорона здоров'я, адже тогочасна медицина слабо охоплювала незаможні верстви населення. Пелагія Терещенко виділила 25 тис. руб. на утримання лікарні для малозабезпечених жителів Києва. У 1895 р. у лікарні було влаштовано відділення для хворих на туберкульоз. Вона підтримувала й міський пологовий будинок, відкритий у 1881 р. За сприяння родини Терещенків «Товариство боротьби з дитячою смертністю» облаштувало амбулаторію «Крапля молока» з метою забезпечення немовлят. Єлизавета Терещенко перераховувала кошти на рахунок «Товариства лікарень для хронічно хворих дітей». У 1914 р. вона придбала автомобіль швидкої допомоги [9, с. 88].

Жінки Терещенки були членами кількох благодійних організацій, яким надавали фінансову підтримку. Однією з найбільших доброчинних організацій було «Київське товариство допомоги бідним». Щорічно жіноцтво Терещенків перераховувало на його рахунок значні кошти, що спрямовувалися на облаштування лікарень, закупівлю ліків. До того ж від імені свого чоловіка Єлизавета Терещенко передала 100 тис. руб. у цінних паперах, відсотки від кош-

тів спрямовувалися на виплати хворим і нужденним жителям Києва. Нагадаємо, що приміщення нинішнього Охматдиту зводилося Терещенками як безкоштовна лікарня для чорноробів. При ній був заснований спеціальний фонд, із якого виплачували грошову допомогу тим, хто одужував [10, с. 118].

Жінки Терещенки добре розуміли, в яких сферах благодійності можуть бути корисними. Ці добродійки прагнули, аби кожен, незалежно від походження, статусу мав можливість здобути освіту винятково за особистими здібностями. У 1896 р. група відомих підприємців задля розвитку бізнесу заснувала «Товариство поширення комерційної освіти», але оскільки коштів було небагато, спочатку мусили обмежитися відкриттям торговельних класів. І лише після жертви Миколи Терещенка в обсязі 100 тис. руб. воно розгорнуло справжню діяльність. Невдовзі на сімейний капітал було започатковано і жіночу торговельну школу. Це був перший у Російській імперії заклад, що надавав комерційну освіту дівчатам. Сім жінок із родини Терещенків входили до складу її дамського комітету. Згодом чоловічій школі і торговельним класам було надано ім'я Миколи Терещенка, жіночій школі – Пелагії Терещенко, [10, с. 118; 11, с. 260].

Перша світова війна принесла неабиякі труднощі. Михайло Терещенко прийняв керівництво місією Червоного Хреста на південно-західному напрямку. Усі вільні кошти сімейного Товариства було передано «державі у позику» для подальшого ведення війни [2, с. 116]. Жінки насамперед забезпечили лікарню всім необхідним обладнанням, ліками, за необхідності відкривалися нові лікарні (особливо це було актуально часів Першої світової війни), лікарі отримували заробітну плату. Це не були поодинокі випадки пожертвування, будувалися цілі мережі лікарень, лазаретів і пригулків для поранених. Ольга Терещенко заснувала лазарет-притулок і взуттєву майстерню для чоловіків, які постраждали на фронті, допомагала постраждалим на фронті та їхнім родинам, за що отримала у 1915 р. відзнаку II ступеня [9, с. 88].

1917 р. докорінно розвернув життя родини Терещенків. Наростання кризи самодержавства аж до його падіння зумовив прихід до влади Тимчасового уряду, в якому Михайло Терещенко обіймав посаду Міністра фінансів і закордонних справ. На цій посаді він знову проявив себе патріотом і добродійцем, адже задля підтримання фінансового стану демократичної (на якийсь момент) Росії він заставив нерухомість, яку мав у Європі. Як відомо, врешті-решт усе це було втрачено, бо вилучено кредиторами. За кілька років для багатого і впливового роду Терещенків не залишилося місця в Україні. Із приходом радянської влади Терещенки – заможні підприємці й добродійці, на чиему гербі значилося: «Прагненням до суспільної користі», були змушені емігрувати [2, с. 56].

Отже, родина Терещенків намагалася здійснювати благодійну діяльність в усіх сферах. Найперше це стосувалося освіти та медицини, адже благодійники добре розуміли, що майбутнє за освіченими людьми. Працівників освіти цінували, безкоштовно надавали квартири та виплачували заробітну плату. Терещенки добре усвідомлювали всю цінність медицини, а також напрями змін і нововведень. Саме тому лікарні реконструювалися чи будувалися нові. Старання родини Терещенків українська столиця наразі має багаті зібрання картин і витворів мистецтва у чотирьох музеях, а їхні спадкоємці продовжують займатися благодійними справами в сучасній Україні. Правнук Мішель Терещенко повернувся на батьківщину своїх прашурів, заснував «Фонд спадщини Терещенків», продовжуючи благородну справу «солодких» добродійців.

Abstract. The article, based on the study of modern scientific literature, with the involvement of archival documents and memoirs, analyzes the contribution of representatives of the Tereshchenko family to the development of philanthropy in Ukraine in the second half of the 19th – early 20th centuries. The formation of a family business is shown, in which sugar production played a major role. A. Tereshchenko's entrepreneurial flair, capacity for work, and people-centeredness allowed him to form and pass on a company to his children, the profits of which became the basis for the implementation of socially oriented projects. The transformation of philanthropy into a hereditary cause, in which the women of this family also joined, was noted. With the arrival of the Bolsheviks, the Tereshchenkas had to leave their homeland, but many objects in Hlukhiv and Kyiv still remind us of the nobility of the «sweet» do-gooders.

Keywords: charity, patronage, entrepreneurial activity, family business.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Донік О. М. Благодійність в Україні (XIX–XX ст.). *Український історичний журнал*. 2005. № 4. С. 159–177.
2. Терещенко М. І. Перший олігарх. Київ: Ніка-центр, 2012. 255 с.
3. Артемова Л. Найвеличніший меценатський проєкт Терещенків у Глухові – Трьох-Анастасівська церква. *Науковий вісник Ізмайльського державного гуманітарного університету. Серія: Історичні науки*. 2022. № 57. С. 9–17.
4. Донік О. М. Соціокультурний вимір підприємництва в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. *Український історичний журнал*. 2003. № 6. С. 49–55.
5. Ковалинський В. В. Семья Терещенко. Київ: Преса України, 2003. 388 с.
6. Ткаченко О. В. Підтримка родинно-Терещенків соціально незахищених верств населення. *Соціальна історія: науковий збірник*. Київ, 2008. Вип. 3. С. 47–49.
7. Центральний державний історичний архів України у Києві. Ф. 830. Спр. 171. Арк. 5–6.
8. Темірова Н. Р. Видатні поміщики-меценати пореформеної України. *Історичні і політологічні дослідження*. № 1/2 (31/32). 2007. С. 45–50.
9. Сергієнко Д. В. Меценатська діяльність жінок Терещенків. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 44(1). С. 87–90.
10. Щербина С. І. Меценатство українських підприємців Наддніпрянщини XIX – початку XX століття. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2020. № 4. С. 116–120.
11. Донік О. М. Реформування комерційної освіти в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст.: поєднання інтересів держави і підприємницького капіталу. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2013. Вип. 22. С. 254–267.

УДК 502.11:316.48]:355.48(477:(470+571))”2022/...”

ЕКОЛОГІЧНИЙ ВИМІР РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

А. В. Страпак, І. Г. Паніна

Анотація. Стаття присвячується дослідженню питання екологічного виміру російсько-української війни. Автор надає опис проблеми, що тривалий час існує в політичному середовищі та залишається актуальною з огляду на продовження війни. Проаналізовано етапи формування проблеми забруднення довкілля внаслідок бойових дій, розглянуто згубні наслідки війни для екології, приділено увагу екоциду та екологічному тероризму як окремим складникам війни в сучасних умовах. Надана аргументація щодо того, чому проблема вимагає негайних рішень.

Ключові слова: російсько-українська війна, конфлікт, екологія, екоцид, навколишнє середовище, Рада Безпеки ООН.

Вступ. Збройний конфлікт несе великі втрати людського ресурсу та інфраструктури, але в медіапросторі меншою мірою популяризують тривалий деструктивний вплив на природне середовище, що складається із землі, повітря, води, рослин, тварин та всіх живих організмів. Війна забруднює водойми, ґрунт і повітря, призводить до викидів парникових газів. Доволі гостро постає питання: «Що відбувається з навколишнім середовищем, коли велика промислово розвинена країна поглинена війною?» Україна, на жаль, це зараз яскраво демонструє. Війна Росії проти довкілля також має значення. Доля України після завершення конфлікту значною мірою залежатиме від збереження її природних ресурсів.

Надзвичайно згубний вплив війни на навколишнє середовище України вимірюється не тільки руйнуванням і забрудненням екосистеми, а й включенням агресором до воєнних цілей об'єктів ядерної інфраструктури України. Потенційна небезпека масштабується великою світовою загрозою, а отже, – вимагає розробки алгоритму дій для міжнародних безпекових інституцій.

Питання екоциду та згубного впливу війни на екологію не є предметом глибоких наукових досліджень. Воно актуалізується здебільшого під час великого конфлікту й стає темою для політиків, екологів, громадських активістів. Серед дослідників екоциду та впливу війни на екологію можна згадати такі прізвища: Рейчел Карсон, Сильвіо Фіоре, Едварда Уілсон, Джаред Даймонд, Пола Р. Ерліх, Роберта Костанца. Зважаючи на новизну проблеми, метою статті є виявити, якими є наслідки російсько-української війни для екології, окреслити сутність екоциду й екологічного тероризму, а також вивити основні механізми вирішення окреслених проблем.